

С. А. ЦВІЛЮК

ТАРАС ШЕВЧЕНКО:
Феномен історизму епічних творів

Одеса – 2009

УДК 821.161.2-3“18”
ББК 83.3(4Ук)-8Шевченко5-4
Ц 283

Цвілюк С. А.

ТАРАС ШЕВЧЕНКО: Феномен історизму епічних творів. – О.,
2009.

Тарас Шевченко – поет могутнього ліричного обдарування, у творчості якого поряд з неперевершеною лірикою, виділяються епічні твори, що з надзвичайною силою поетичного осмислення і зображення подають сторінки героїчної й глибоко драматичної історії українського народу, його боротьби за національну свободу. На думку автора даної праці, поеми й вірші історичної, історико-революційної та соціально-політичної проблематики (“Гайдамаки”, “Іван Підкова”, “Тарасова ніч”, “Іржавець”, “Кавказ”, “Сон” та ін.) – це вершинне досягнення геніального поета. Світ козаччини, героїка боротьби проти ворогів України превалює в усій його творчій спадщині.

ПЕРЕДМОВА

У шевченкознавстві, як відомо, традиційно переважає тематичне осмислення творів геніального українського поета, висвітлення його багатогранної діяльності у різних сферах суспільного життя. При цьому звертає на себе увагу характерна обставина: поряд з темами філософських та суспільно-політичних поглядів поета, із зображенням страждань свого народу і незламного, повсякчасного протесту проти несправедливості, поряд з ліричною та автобіографічною поезією чи не на першому місці стоїть історична проблематика, передусім українська історія, надто художнє осмислення славних і героїчних сторінок історії українського козацтва, його боротьби за свободу рідного народу...

Це найголовніша ознака геніальної Шевченкової творчості: як ніхто інший, він увібрав в себе допитливий розум дослідника історії свого народу, його національну історичну спадщину віків. У широкому творчому доробку поета передусім виділяється значна група завершених епічних творів, котрі з надзвичайною силою високого поетичного слова показують героїчну й глибоко драматичну минувшину України. Причому можна з певністю твердити, що Шевченкові поеми історичної, історико-революційної та соціально-політичної проблематики – це вершинне досягнення творчості поета. Історична епопея “Гайдамаки”, поеми “Кавказ”, “Сретик” та інші його твори збагатили високими епічними зразками не тільки українську, але й світову літературу, а висловлені в них історичні погляди й історична свідомість поета значно вплинули на розвиток української історіографії й сприяли зростанню національно-визвольної боротьби усіх слов’янських народів.

Перша Шевченкова збірка українських поезій “Кобзар”, що вийшла друком 18 квітня 1840 року, започаткувала нову добу не тільки в історії української літератури, а й в історії національно-культурного життя українського народу загалом, його національної самосвідомості. “Кобзар”, який містив лише вісім творів (“Думи мої, думи мої”, “Перебендя”, “Катерина”, “Тополя”, “Думка – Нащо мені чорні брови”, “До Основ’яненка”, “Іван Підкова”, “Тарасова ніч”), засвідчив, що в українську літературу прийшов поет надзвичайного обдарування, такої художньої майстерності й природного таланту, яких українська поезія ще не знала. Згодом Іван Франко відзначав: “Поява Шевченкового “Кобзаря” 1840 року в Петербурзі мусить уважатися

епохальною датою українського письменства... Ся маленька книжечка відразу відкрила немовби новий світ поезії, вибухла мов джерело чистої, холодної води, заяснила невідомою досі в українському письменстві ясністю, простотою і поетичною грацією вислову". "Кобзар" став поетичним символом волелюбної України.

Проблеми, пов'язані з історією України, полонили уяву Великого Кобзаря так сильно, що він залишився вірним цій темі до останніх днів свого життя і своєї творчої діяльності.

Разом з тим слід наголосити, що в історичній долі українського народу Тарас Шевченко сприймається не тільки як геніальний поет, його поезія і постать вийшли далеко за межі власне літератури. Він увійшов в історію нашої національної культури і як "наш первий історик" (П. Куліш), і як видатний національний політик – його поправу вважають одним з найвизначніших українських громадсько-політичних діячів, творцем української нації. Шевченко фактично започаткував нову національну концепцію, поставивши на порядок денний не лише питання про створення нової модерної української літератури, української літературної мови й національної культури взагалі, але й, що надзвичайно вагомо в конкретно-історичному контексті, про відродження української державності. У його творах, присвячених історичним і суспільно-політичним проблемам, викладено національно-революційну програму України, котра зберегла свою пророчу силу для всіх часів. Український народ черпає з Шевченкового "Кобзаря", з його епічних творів насушні й актуальні ідеї для сьогочасності, сприймає його невмируще слово як загальнолюдську морально-етичну заповідь і філософську мудрість.

Маючи перед собою історію України шевченківської трансформації з її полярно-протилежними мотивами – славними героїчними сторінками у боротьбі за свою свободу, з безприкладним звияжним лицарським духом й національною гордістю та сторінками національного сорому, самобичування, виправдання національної зради, філософії різноманітних комплексів національно-суспільної неповноцінності й меншовартості, ганебного пасування перед різними зайдами-поневолювачами і колонізаторами, ми, нині сущі, глибше розуміємо джерела цих протилежних тенденцій, цієї вікової роздвоєності, розуміємося на тому, чому українська історія однаково славна і героїчна, як і трагічна і ганебна.

Для четвертої сторінки обкладинки:

За красою і силою поезії багато хто ставив його на рівні з Пушкіним і Міцкевичем. Ми готові йти навіть далі в цьому. У Тараса Шевченка є та безпосередня краса вираження народної поезії, яка хіба тільки іскрами виблискує у великих поетів-художників, таких, як Пушкін і Міцкевич, і яка на кожній сторінці "Кобзаря" вражає вас у Шевченка... У нього справді є і кипуча, часто нестримна пристрасть Міцкевича, є і чарівність пушкінської ясності...

Аполлон ГРИГОР'ЄВ,
видатний російський критик

Я вперше зрозумів з його слів, як треба любити батьківщину й свій народ.

Акакій ЦЕРЕТЕЛІ,
великий грузинський поет

Інші наші громадянські поети здаються поряд з цим поетом великого гніву якимись анемічними, мало кровними, кволими [...] Шевченко єдиний із слов'янських поетів міг назвати свою музу музою помсти і гніву.

Корній ЧУКОВСЬКИЙ,
російський письменник

Є поети одного міста, одного села, одного народу. Але є поети всіх міст, всіх сіл, всіх народів. Шевченко саме такий поет.

Назим ХІКМЕТ,
турецький поет-революціонер

Твори Шевченка переживуть віки і вічно будитимуть у серцях людей благородні великі почуття.

Костянтин СТАНІСЛАВСЬКИЙ,
великий російський режисер

ЦВІЛЮК Семен Антонович,
доктор історичних наук, професор

ТАРАС ШЕВЧЕНКО:
Феномен історизму епічних творів

Тарас Шевченко як провідна постать української історії

Багатовікова історія людства знає немало видатних особистостей європейського і світового рівня в науці, літературі, музиці, мистецтві. Вони наділені рисами і якостями, котрі визначають їх канонічність, тобто авторитетність, у тій чи іншій сфері високої культури й складають золотий фонд людської цивілізації. Автор “Іліади” та “Одіссеї” Гомер, “батько історії” Геродот і “батько трагедії” Есхіл, Софокл і Аристофан, Вергілій і Овідій, десятки інших представників найдавнішої античної культури – це видатні особистості, відомості про яких губляться у півтімі століть. Але їхні геніальні творіння відіграли визначну роль в процесі цивілізаційного розвитку людства. Абсолютними зразками видатних канонічних особистостей Середньовіччя та нових часів називаємо Вільяма Шекспіра і Льва Толстого в літературі, Альберта Ейнштейна та Івана Пулюя в науці, Вольфганга Амадея Моцарта і Антоніо Вівальді в музиці, чимало геніїв залишили свої імена і діяння в історії живопису, скульптури, архітектури тощо.

Історичною чи видатною особистістю людина не народжується, вона нею стає завдяки прогресивній творчій діяльності у будь-якій сфері суспільного життя при наявності необхідних соціальних умов і власних здібностей. Російський мислитель і громадський діяч Георгій Плеханов у своїй роботі “До питання про роль особи в історії” з цього приводу відзначав: “Велика людина велика... тим, що у неї є особливості, які роблять її найздатнішою для служби великим суспільним потребам свого часу... Велика людина є саме зачинателем, тому що вона бачить далі інших і хоче сильніше інших. Вона вирішує наукові завдання, поставлені на чергу попереднім ходом розумового розвитку суспільства; вона вказує нові суспільні потреби, створені попереднім розвитком суспільних відносин; вона бере на себе почин задоволення цих потреб. Вона – герой. Не в тому значенні герой, що вона начебто може зупинити чи змінити природний хід речей, а в тому, що її діяльність є свідомим і вільним вираженням цього необхідного і несвідомого ходу. В цьому – все її значення, в цьому – вся її сила”¹.

Подане у наведеній цитаті визначення історичної особистості

¹ Плеханов Г. В. Избранные философские произведения. Т. 2. – М., 1956. – С. 333.

досить вдало характеризує її зміст та обумовленість об'єктивним історичним процесом. Видатні постаті – це, як правило, вольові, цілеспрямовані люди, які знають, чого хочуть, впевнено йдуть до своєї мети, розуміють суспільні інтереси, беруть на себе відповідальність за нові підходи до вирішення завдань, що стоять перед суспільством. Це – талановиті, геніальні люди, гордість нації й усього людства.

Саме таким блискучим представником світової інтелектуальної еліти, одним з найвидатніших творчих історичних особистостей світової культури, справжнім поетом-героєм є геніальний український письменник, художник і громадський діяч **Тарас Григорович Шевченко**. Ось уже понад півтора століття він є центральною постаттю не тільки українського літературного процесу, а й української історії й культури взагалі. Загальновизнано, що творчість жодного письменника у європейській літературі не може зрівнятися у духовному, політичному, історичному значенні для свого народу з роллю, яку відіграє Шевченко в історичній долі України. Це – культова постать, своєрідний символ духовності української нації, її національної самосвідомості. Інакше кажучи, наш Великий Кобзар – це провідна постать в усій українській історії, його твори, як відзначав великий російський режисер Костянтин Станіславський, “переживуть віки і вічно будитимуть у серцях людей благородні великі почуття”.

В той же час постать українського поета, його творчість і революційна діяльність займають виключне місце в світовій історії й культурі як виразника інтересів усіх народів, кожної гнобленої людини, вказуючи їм шлях до перебудови своєї долі і свого життя. Геніальна Шевченкова поезія вже за його життя вийшла далеко за межі України й Російської імперії взагалі й набула загальноєвропейського та світового звучання. Його поетична творчість, як і всіх геніїв людства, стала відомою у широкому світі, її сприйняли і полюбили усі народи, вона стала духовним скарбом світової культури, в якій виражено прагнення до свободи і справедливості людей усієї планети.

Неперевершене історичне значення творів Шевченка полягає передусім у тому, що він в них засудив антинародну систему суспільного і державного устрою, в умовах якого гідність людини була вкрай знехтувана й зведена до рівня раба. Двобій за волю й справедливість між Словом українського Генія і владдержителями – минулими і сучасною йому імперської пори – тривав упродовж усього його свідомого життя. Своїм власним прикладом і своєю поезією поет закликав народ рішуче повстати проти кріпосницького ладу.

ЗМІСТ

Передмова	3
Тарас Шевченко як провідна постать української історії.....	5
Муза, сповнена історичної мудрості	7
Долучення до “таємничої матері історії”	15
Історичні візії поета: витоки і світобачення.....	19
Джерела, що жили поета історією	27
“Поезія завжди йде попереду...”	36
Література	46

Література

- Айзеншток І. Т.* Шевченко. Дневник. – Пролетарій. – 1925.
- Антонович В. Б.* О воспроизведении исторических событий в поэзии Шевченко // Чтение в историческом обществе Нестора-летописца. – Кн. II. – К., 1888.
- Бородін В.* Перше видання “Кобзаря” Тараса Шевченка. – К., 1974.
- Грушевський М.* Ілюстрована історія України. – К.: Радуга, 1992.
- Дзюба І. М.* Тарас Шевченко. Життя і творчість. – К.: Вид. дім “Києво-Могилянська академія”, 2008.
- Драгоманов М. П.* Шевченко, українофіли і соціалізм // Вибране.
- Кавелин К. Д.* Мысли и заметки о русской истории // Вестник Европы. 1866. Т. II.
- Ковтун Ю. І.* Кохані жінки Шевченка: Тарасові музи. – К.: Україна, 2004.
- Костомаров М.* Воспоминания о двух малярах // Основа. – 1861. - № 4.
- Куліш П.* Повне зібрання творів. Листи. Т. I. – К.: Критика, 2005.
- Ніковський А.* Бібліотека Т. Шевченка // Книгар. – 1917. - №3.
- Плеханов Г. В.* Избранные философские произведения. Т. 2. – М., 1956.
- Ребро П.* Козацькі гени Великого Кобзаря // Культура і життя. – 2004. – 3 березня.
- Маланюк Є.* Книга спостережень. –К.: Атіка, 1995.
- Стебельський Б.* Освіта Тараса Шевченка / Ідеї і творчість: Збірник статей та есеїв. – Торонто, 1991.
- Франко І.* Українці // Збір. творів: У 50 т. – Т.41. – К., 1984.
- Шандра В.* Вибір на все життя: Тарас Шевченко й Університет св. Володимира в Києві // День. – 2006. - № 67.
- Шевченко Тарас.* Повне зібрання творів. Т. III, IV. Щоденні записки (журнал). Текст. Первістні варіанти. Коментарій / Під заг. ред. акад. С. Єфремова. – К.: Держ. вид-во України, 1927.
- Шевченко Т. Г.* Кобзар. – К.: Дніпро, 1982.
- Шевченко Т.* Документи та матеріали до біографії: 1814-1861.
- Шевченко Т.* Щоденник / Пер. з російської О. Кониського. – К.: Школа, 2003.

Звертаючись до героїчного минулого України, поет показав наочний приклад нащадкам, як слід боротися за народну волю, передаючи це святе прагнення як заповіт для наступних поколінь. Він вірив у світле майбутнє свого народу, у його вільне життя, і це певною мірою справдилося; не випадково його називають українським Пророком.

Життєдіяльність і геніальна творчість Шевченка, насамперед його всесвітньо відомий “Кобзар”, є своєрідним моральним кодексом для цілої української нації. “...Шевченко, – писав видатний український письменник Олесь Гончар, – це код нації, в його “Кобзарі” закладені самі генетичні основи нашої духовності, невичерпний її потенціал...

Слово вічне, слово немируще своєю правдою, невіддільне художньою красою – це і є “Кобзар”.

Могутню силу Шевченкового слова змушені були визнати не тільки елітарні представники вітчизняної та зарубіжної культури, але і його відверті вороги – і ті, хто його засуджував до страхітливої для поета і художника кари – десятилітньої солдатчини із заборобою писати і малювати – і ті, хто продовжував боротьбу проти українського генія й після його смерті, проте визнаючи твори поета загрозливими для існуючого ладу.

Муза, сповнена історичної мудрості

Історичною проблематикою літературної та мистецької спадщини Тараса Шевченка давно зацікавилися дослідники-шевченкознавці. Наприклад, визначний український історик XIX ст. Володимир Антонович у присвяченій цій темі доповіді “Про відтворення історичних подій у поезії Шевченка”, виголошеній 1 березня 1881 р на засіданні історичного Товариства Нестора-літописця, зазначав, що “поет відтворює живий і суцільний образ доби, оживлює і виводить перед очі читача окремі особи, цілі покоління”¹.

Ще чіткіше й відвертіше з цього приводу висловився Іван Франко, підкресливши, що в своїх історичних поемах Шевченко заклав “основи історичної мудрості, яка в нього набагато глибша і вільніша, аніж у сучасних йому українських істориків”².

Важливо зауважити, що для багатьох українців вітчизняна

¹ Антонович В.Б. О воспроизведении исторических событий в поэзии Шевченко // Чтение в историческом обществе Нестора-летописца. – Кн. II. – К., 1888. – С. 146.

² Франко І. Українці // Збір. творів: У 50 т. – Т.41. – К., 1984. – С.183.

історична пам'ять постає насамперед з творів Тараса Шевченка. Історичні події про славне минуле України, про героїчні сторінки козацьких часів, про віковичну боротьбу українського народу проти іноземних поневолювачів, характеристики, що надаються видатним постатям минулої доби, – про все це говориться не академічною мовою, а відтворюється за допомогою образного поетичного слова геніального автора. Художня ж форма найскладніших подій сприймається із зацікавленістю, легко запам'ятовується, закарбовується в пам'яті.

Переважає більшість творів Шевченка дихає українською історією! Складною, сповненою героїчних і драматичних сторінок...

Показово, хоч це може здатися дивним, що фактично вся українська історія дошевченкового періоду тією чи іншою мірою знайшла своє відображення в його епічних творах та багатьох віршах; майже кожен етап нашої минувшини, кожна історична дошевченкова епоха присутні на сторінках його "Кобзаря". Створюється враження, що все, що говорилося про історичне минуле нашого народу до Шевченка, – лише предтечі, все, що сказано після нього, – лише деталізація історичних процесів його послідовниками, поглиблення, поширення в історичній чи художній літературі того, про що сказано вже Шевченком. От і виходить: геніальний Кобзар фактично стояв на початку не тільки нашої сучасної української літератури і був творцем української літературної мови, але й, попри твердження окремих дослідників про нібито міфічність шевченкової спадщини, він значною мірою започаткував нову, реальну, історіографію України. Природно, незвичайну історіографію – у художній формі, адже Шевченко не був професійним істориком у вузько історіографічному розумінні; його творчість не була зорієнтована на акумуляцію історичних подій і фактів, їхню систематизацію й аналітичний виклад у хронологічній послідовності. Цього, справді, в його творах читач не знайде. Але, всупереч зворотньому твердженню деяких авторів, сутність історіософських підходів поета до осягнення і зображення реального історичного минулого України художніми засобами від цього не змінюється!..

Ось, скажімо, Шевченкова візія трьох значущих постатей, діяльність яких була у прямому взаємозв'язку з важкою історичною долею України, – Богдана Хмельницького, Петра I та Катерини II. Своє ставлення до цих трьох історичних індивідів, до їхньої ролі у складній, часом драматичній історії українського народу поет передав у його знаменитій містерії "Великий льох" через розмову-сповідь між собою трьох душ-пташок, називає причини, через які Бог наказав

органічних складових своєї багатосторонньої творчості – Великий Кобзар знав настільки досконало й глибоко, наскільки дозволяв тодішній загальний рівень цієї галузі науки. Більше того, поет цілеспрямовано збирав фактичний матеріал, маючи намір на основі власного історіософського бачення написати ґрунтовну працю з історії України, показати українському народові його справжню, не спотворену російськими проімперськими істориками й ідеологами царизму, а славу й героїчну минувшину. На жаль, цей задум йому не пощастило реалізувати, оскільки через арешт поета в 1847 році у справі Кирило-Мефодіївського товариства його архів було знищено, надалі ж можливості щодо збирання матеріалів для написання історії свого рідного краю у нього просто вже не було.

подій минулого. Навпаки, він часто свідомо переставляв історичні факти, домислював романтичні сюжети, вплітав у свої твори легендарно-уявні моменти тощо. І це закономірно: поетичні твори – не історичні дослідження, відступи від “правди” в них цілком виправдані; історична подія чи постать використовувались поетом передусім для художніх історіософських узагальнень, служили йому символом для вираження певних творчих ідей.

Скажімо, у поемі “Гайдамаки” дослідниками-шевченкознавцями “виявлено” ряд історичних неточностей, зокрема:

– реальний сотник Іван Гонти не бивав своїх синів; до того ж, у нього було чотири дочки і один син;

– титаря закатовано не у Вільшані, а у Млієві, і було це не влітку, а взимку;

– конфедерати не могли співати польський гімн “*Jeszcze Polska nie zginieła*”, бо він був написаний пізніше;

– повстання почалося не в серпні, а наприкінці травня 1768 року, і тривало не рік, а півтора місяця.

Але про ці історичні “неточності” поет напевне знав, і міг би при повторних прижиттєвих виданнях “Гайдамаків” внести до тексту твору необхідні зміни. Та цього він не зробив, бо його мета – передати атмосферу жакливого трагедії, в якій опинилося українське селянство й козацтво Правобережної України, показати знуцання над українським народом з боку іноземних зайд – польської шляхти та польського єврейства.

* * *

Звісно, навіть коли Шевченко у своїх епічних творах намагається дотримуватись фактів, йти за дійсністю, проте й при цьому вони, ці твори, – міфологічні епоси, а не реалістична хроніка історичних подій. Це цілком зрозуміло. Та зрозуміло й те, що в основі епічних його творів лежать проблеми історизму, глибокої історичної візії української минувшини. “Історія належить поетам”, – сказано Олександром Пушкіним. Сказано глибоко і вірно!

З цього приводу слід наголосити: всебічний об’єктивний аналіз Шевченкових літературних і мистецьких творів історичного змісту, наукові висновки, здійснені численними фахівцями – вітчизняними і зарубіжними – упродовж другої половини XIX і усього XX століття, дають підстави стверджувати, що історію України – одну з

апостола Петрові не впускати ці душі до раю. В зізнаннях-сповідях невинних душ геніальний поет з великою глибиною філософського єства висловив своє розуміння цілих епох драматично складної минувшини України. В них – мінлива історична доля великої європейської нації, що спіткала її у другій половини XVII-го і упродовж усього XVIII-го століть...

Характерною особливістю, що відзначає Шевченкову творчість цього контексту, є глибоке знання поетом не лише вітчизняної історії, але й історії світової. В його творах фігурує надзвичайно широке коло історичних осіб, подій, фактів, термінологічних особливостей різних епох і народів. Від стародавнього Вавілона з його “висячими садами” Семіраміди (одне з “семи чудес світу”), оповитої легендами Троянської різанини та Варфоломійської ночі в “Гайдамаках” (“...там розлилось, / Не знать за що, крові широкее море”) до Орської фортеці над Уралом; від “*багряниці*” (верхнього одягу, який у старовину носили монархи) до “*тіари*” (трійчастої корони Папи Римського) – такий широкий роздол подій, термінів і часу. Ним вжито чимало слів, які потребують тлумачення для сучасного читача: *титло* (надрядковий знак у церковно-слов’янському письмі), *персть* (земля), *на прю* (на суперечку), *присносуций* (існуючий вічно), *зигзиця* (зозуля), *фарисеї* (лицеміри, зрадники) та багато інших...

Не може не викликати захоплення сам перелік імен історичних постатей, з якими зустрічаємося у Шевченківських творах. Це легендарні біблійні царі Іудеї Давид і Ірод; відомі своєю жорстокістю римські імператори Нерон і “кесар-кат” Декій; останній асирійський цар Ашшурбанипал (по-грецьки – Сарданапал), знаменитий заснуванням стародавньої бібліотеки клинописних текстів; середньоазійський полководець Тамерлан, половецький хан Кобяк, татарський завойовник Ногай. На сторінках його творів згадуються два середньовічних Сигізмунди – імператор Священної Римської імперії, що вів війни з гуситами, і король польський, останній з династії Ягеллонів, який був одночасно і Великим князем Литовським; італійська династія Медічів, володарів Флоренції та пап римських; добрим словом згадується античний філософ Сократ (“грек добрий”). Цей перелік можна продовжити...

Та найчастіше, звісно, на сторінках Шевченкових поем і віршів зустрічаємося з іменами російських та польських історичних постатей різних гатунків – від царів та королів до безпосередніх гнобителів нашого народу, на кшталт “сатрапів-ундірів” київського, подільського і волинського генерал-губернатора, реакціонера і самодура Дмитра

Бібікова та його колегу – чернігівського, полтавського та харківського генерал-губернатора князя Миколу Долгорукова.

В реальних історичних умовах на праукраїнських теренах діють реальні історичні постаті: Великі князі Київські Олег, Ігор, Святослав; Рогніда – княжна Полоцька і дружина Володимира, хрестителя Русі.

Поет добивається історичної достовірності зображуваних подій завдяки використанню характерних стилістичних засобів, найменувань реалій глибокої минувшини, колористичних термінів, котрі свідчать про енциклопедизм його історичних знань, що репрезентують не тільки національну, але й елементи римської, грецької, іудейської історії.

Дослідники мають підстави стверджувати, що історичні тексти літописів, Старого і Нового Заповітів, біблійну міфологію, давньогрецькі й давньоримські запозичення, добре знану старослов'янську мову, а також попередні культурні традиції староукраїнської книжної мови Тарас Шевченко геніально використав у творчому процесі, який знаменував собою утвердження нової української літературної мови на живій народній основі. На цьому багатому ґрунті поет будував оригінальну систему словесно-художніх засобів, здатних викликати широкі соціально-політичні асоціації й гострі художньо-емоційні відчуття. Його “Кобзар” й інші поетичні твори по-новому розв’язували “проблему народності літератури, питання літературної мови й стилю. Для українських письменників він (“Кобзар” – *С. Ц.*) одразу ж набрав значення норми й зразка”¹.

Тарас Шевченко відчував своє призначення розповісти українському народові складну й героїчну історію його землі, оживити історичну пам’ять, воскресити національний дух. “Цілком свідомий страшною віддалі між “своєю” Україною і реальною “Малоросією”, – зазначає Євген Маланюк, – він з усім натхненням поета, з усім запалом своєї вогняної натури намагається заповнити ту історичну й соціальну порожнечу, що побачив на батьківщині. Він намагається оживити гоголівські мертві душі української шляхти і розкрити очі ошуканій козацькій масі, себто оживити й сполучити спаралізовані складники нації, вдихнути історичне життя в замерлий національний організм”².

Власне, Шевченкова творчість тематично передусім пов’язана з історією України – як давніх часів, так і славної доби козаччини,

велич і могутність Російської держави як наступниці Великокняжої Русі Київської.

На початку XIX ст. ці мотиви стали переважаючими у творчості цілого ряду російських письменників, епігонів застарілого класицизму попереднього століття, у тому числі й визначного письменника та історика Миколи Карамзіна (1766–1826) – автора “Бедной Лизы” та ряду інших “чувствительных” повістей з життя російського минулого. В 1816–1829 рр. вийшла друком його багатотомна “История государства Российского”, в якій Київську Русь було проголошено першою російською державою, а великокняжий Київ, довільно перефразовавши вираз літописця Нестора, – “матерью городов русских”.

Талановито написана, белетризована “История” Карамзіна значною мірою закріпила у свідомості росіян тезу про те, що історія Росії нібито є продовженням історії давньої Великокняжої Русі Київської. За словами Пушкіна, цей твір “наделал много шума и произвел сильное впечатление... Все, даже светские женщины бросились читать историю своего Отечества, дотоле им неизвестную... Древняя Россия, казалось, найдена Карамзиным, как Америка Колумбом”.

Отож й справді, невизначений, непевний до тих пір початок історії Московського царства, нарешті, був “знайдений”. Геніальний Пушкін, вочевидь, і не підозрював, який підтекст мимоволі було закладено ним у вищенаведені слова: дійсно, для похмурої варварської Російської імперії було “знайдено”, а точніше – привласнено історію про величню і глибинну родословну.

Суть “відкриття”, здійсненого Карамзіним, для неупереджених істориків та інтелектуалів – і українських, і російських – завжди була зрозумілою. Не дивно, що з міфами карамзінської великодержавницької історіографії про нібито тисячолітню історію російської держави полемізує і Тарас Шевченко, який, наче професійний історик, добре розумівся. У своїй знаменитій історіософській містерії “Великий льох” поет гостро-глузливо зазначає:

*Дивись, які! Карамзіна,
Бачиш, прочитали!
Та й думають, що ось то ми!
А дзус, недоріки!*

Разом з тим слід наголосити: у своїх творах історичної тематики Шевченко ніколи не прагнув скрупульозно дотримуватись реальних

¹ Бородин В. Перше видання “Кобзаря” Тараса Шевченка. – К., 1974, - С. 30.

² Маланюк Є. Книга спостережень. – К.: Атіка, 1995. – С. 37.

творів геніального поета, так би мовити, долучитися до його всесвітньо відомого імені в науково-літературному світі.

Але, як бачимо з вищенаведених лише поодиноких прикладів, образність, міфологічність багатьох творів Шевченка базується на твердій історичній основі. Наприклад, візьмімо лише згадану тему, що стосується проблем “Московщини”: нещастя України значною мірою пов’язані з приєднанням її до Московського царства – державою, яка підступно порушила договірні принципи, що були укладені на основі Переяславських угод. Зрештою, “москальська держава” знищила Козацько-гетьманську республіку, поневолила й пограбувала її козацький народ й селянство, запровадивши без малого майже на ціле століття тяжку й принизливу кріпосницьку систему в Україні. А далі, як відомо, виникли ще глибші проблеми, пов’язані з намаганням тих же “москалів” денационалізувати українців шляхом зросійщення, переслідування їхньої мови, культури, віковічних традицій.

Переконлива аргументація історизму шевченкових творів стосується практично всіх питань, що так чи інакше – безпосередньо чи опосередковано – зачіпають дану проблему.

Показовим і переконливим є заглиблений інтерес Шевченка щодо глобальних проблем, пов’язаних з історією України, зокрема відносно питань про “спільне минуле” Малоросії та Великоросії, а конкретніше: коли і звідки почалася Росія?

Як відомо, російські історики і XIX-го, і XX-го століть називали українську столицю Київ початком Росії. Так, свого часу на запитання редакції газети “Комсомольская правда” до відомого історика і археолога, академіка Бориса Рибаківа – “С чего начинается Родина?”, знаний вчений так і відповів: “коріння сучасної російської культури сягає “Повісті временних літ” та “Слова о полку Ігоревім” – тобто історія сучасних росіян починається з Київської Русі та її культури.

Вважається, що досить міцний фундамент у цей міф заклав астраханський губернатор Василь Татіщев, який у першій половині XVIII ст. видав свою “Историю Российскую с самых древнейших времен”, витриману в консервативно-монархічних великодержавних традиціях. Його підтримали діячі нової російської літератури, починаючи з предтечі російського класицизму, поета й політичного діяча, прихильника реформ Петра I Антіоха Кантеміра та визначного вченого Михайла Ломоносова, котрі у пишномовних одах прославляли

гетьманщини, гайдамаччини, багатівікової боротьби українців проти іноземних поневолювачів. Цю різногранну тематику охоплюють поеми “Іван Підкова”, “Тарасова ніч”, “Гайдамаки”, “Іржавець”, “Москалева криниця”, драма “Микита Гайдай”, вірш “Заступила чорна хмара...” та чимало інших поезій. Головні герої цих творів – легендарний ватажок запорозьких козаків молдавський господар Іван Підкова, гетьмани Петро Дорошенко та “славний Полуботок”, котрий зволів прийняти мученицьку смерть у петровських казематах за Україну, керівники козацько-селянських повстань Тарас Трясило, Северин Наливайко, Яків Остряниця, гайдамацькі ватажки Максим Залізняк та Іван Гонта... Всі вони – “святі месники”, бо повстають проти несправедливої влади, соціальної несправедливості, захищають бідних і гноблених.

Поміж історичних постатей, звичайно, бачимо також безліч “людей” – і “дітей України”, і етнічних чужинців (“москалів” та інших “німців”), – хто тільки не проходить перед очима читача: козаки, лицарі волі, й “німі раби”; незламні духом і духовно “сліпі й глухі”; чесні “роботящі руки”, носії високої моралі й убивці, шахраї, “п’явки”, землячки “з циновими гудзиками”...

У поета, який ненавидів рабство національне й соціальне в усіх його формах і проявах, були складні відносини з тими історичними постатями України, хто представляв спольщену й зросійщену частину українського суспільства, хто йшов на службу до гнобителів його народу. У візії-притчі “Бували війни й військові свари...” наводяться імена представників давніх українських старшинських родів:

*Бували війни й військові свари:
Галагани, і Киселі, і Кочубей-Нагаї;
Було добра того чимало...*

Автор не випадково називає саме ці українські прізвища. Вони згадуються як уособлення зрадництва, внутрішніх незгод, що призводили до нещастя – “войн”. Адам Кисіль намагався правдами й неправдами утримати Україну у польському поневоленні. Полковник Гнат Галаган та генеральний писар Василь Кочубей зрадили українську справу, перекинувшись на бік Петра I в найвідповідальніший момент мазепинської спроби позбутися російської зверхності над Україною, вирватися з-під імперського деспотизму.

До речі, в поемі “Іржавець” Шевченко згадує “прилуцького полковника поганого” Галагана саме тому, що цей останній виявив свою

зраду особливо підступним чином. Спочатку він разом з Мазепою пристав до шведів. Але згодом перекинувся до Петра і прислужився в надто ганебній справі: він, як міг, допомагав російським військам зруйнувати Запорозьку Січ і заарештовувати непокірних козаків. Як винагороду за свою підступність і національну зраду полковник Галаган отримав великі земельні володіння, став одним з найбагатших українських землевласників. Подібне підступництво й запроданство поет-патріот завжди розглядав як негідні вчинки і різко засуджував їх.

Шевченко недвозначно ставився з осудом політики гетьмана Богдана Хмельницького щодо Переяславського акту і приєднання України до Московського царства, що зрештою призвело до національної й соціальної неволі українського народу та позбавлення Україною власної державності. В той же час він співчував гетьманові Іванові Мазепі. Поет називає “славним” фастівського полковника Семена Палія, коли ідеться про те, що він самовіддано бився з ляхами, але засуджує його проросійську орієнтацію.

В своїх останніх поемах “Неофіти” і “Марія” поет органічно синтезує глибоку історію і сучасність, викриття й героїку, буденність і високу філософічність. Звертає на себе увагу те, що вагома частина творчості Шевченка тісно була пов’язана з античною історією, міфологією й культурою.

Важливо відзначити, що багатьом історичним подіям присвячені також відомі живописно-мистецькі твори Шевченка як видатного художника, маляра і графіка. В основі живописних картин історичної тематики “Смерть Олега, князя древлянського” з часів Київської Русі та “Смерть Богдана Хмельницького” лежали конкретні історичні факти; в картині “Дари в Чигирині 1649 року”, написаній в 1837 році, молодий художник образно відобразив визначну подію, пов’язану зі славними перемогами українського народу під проводом Богдана Хмельницького у ході Визвольної війни 1648-1654 рр. і відродженням української державності: до гетьманської столиці Чигирини прибули послы Росії, Польщі, Туреччини.

Ще будучи студентом Академії мистецтв, Шевченко стає знайомим художником з історичної тематики. Після ілюстрування ним художніх творів Григорія Квітки-Основ’яненка та повістей Миколи Гоголя його роботами, манерою живопису, як талановитого учня знаменитого Карла Брюллова, зацікавились петербурзькі видавці. На їх замовлення молодий художник вдало проілюстрував книги “История Суворова” та “Русские полководцы” російського

в кримсько-татарські й турецькі порти-міста, щоб визволити невільників й покарати жорстоких ворогів. Поет тужить за величними постаннями славних українських гетьманів й відчайдушних отаманів – за часами, яких вже не вернути: *“була колись гетьманщина, та вже більш не буде”*. Свою тугу велику за колишньою світлою й буйною бувальщиною особливо виразно висловлює Шевченко в поемі “До Основ’яненка”. Сучасне йому становище бідної, поневоленої, закріпаченої України він порівнює з чайкою, яка сумно скигить над буйними степами, вкритими високими козацькими могилами – свідками колишньої слави, людської й національної гідності українського народу.

Як вже говорилося вище, Тарасові Григоровичу були добре відомі козацькі літописи, праці визначних істориків XIX ст. Д. М. Бантиш-Каменського та М. А. Маркевича, “Історія Русів”, численні літературно-документальні джерела, що друкувалися тоді в наукових виданнях Осипа Бодяньського. З них він черпав відомості про історичну долю свого народу, у тому числі про його козацьку минувшину. Ці джерела давали багатий патріотично-змістовний поживок для допитливого розуму, для захоплення й романтизації цих подій. Саме під впливом усвідомлених поетом історичних подій, фактів, персоналій були написані ним такі прекрасні романтичні твори цієї проблематики, як “Іван Підкова”, “Тарасова ніч”, “Гамалія”.

Але згодом, коли поет на основі глибоких історичних студій і власного досвіду поглянув на історію України, як мовиться, іншими очима, він побачив там не тільки світло-романтичну героїку, яка його так гаряче захоплювала раніше, але й чимало надзвичайно складних, а то й трагічних сторінок. Таке доскіпливе й об’єктивне своє бачення минувшини, цю історичну правду він також відобразив у багатьох своїх творах, наповнених драматичним змістом. Йдеться насамперед про названі вже епічні твори – “Великий льох”, “Розрита могила”, “Сон”, “Стоїть в селі Суботові”, “Чигирине, Чигирине...” й чимало інших.

Заперечення історизму Шевченкових творів деякими шевченкознавцями, які не бачать історичної основи його епічних поем, називають його кращі твори історичної тематики міфами, можна, на наш погляд, пояснити лише або поганим знанням української історії чи, скоріше за все, намаганням, чого б то не стало, “осучаснити” дослідження про Шевченка шляхом “приземлення”, “оголення” його поезії і цим своїм “особливим баченням”, цією “особливою інтерпретацією”

“Записках декабриста И. И. Горбачевского”. В листі до свого колеги, декабриста Є. Оболенського автор “Записок”, українець за походженням, з цього приводу писав: “...Помню слезы матери, когда она нам рассказывала, что хотя церкви и были свободны от опекунов, но все же по какому то влиянию жида они ему платили и льстили, чтоб он с ляхом не ворчали; рассказывала (и при этом всегда плакала), как они прятались, чтобы тихонько от ляха и жида учиться русской или славянской грамоте и читать на славянском языке молитвы. Но – сохрани боже – об этом узнает лях, или ксендз, или жид, – беда, разорение целому дому”¹.

Друга строфа з наведених вище рядків пов’язана з подіями Визвольної війни українського народу проти польського поневолення середини XVII ст. та Переяславською радою Богдана Хмельницького й укладенням ним українсько-московського договору 1654 року, зрештою, з трагічними наслідками цих подій для українського народу, для його державності. Не став москаль ділитися з українцем “добром і лихом”, на що Богдан сподівався, – ось в чому біда!..

В глибоких за змістом й динамічних своїх епічних творах “Великий льох”, “Оозрита могила”, “Сон”, “Стоїть в селі Суботові” й ряді інших Шевченко немов фаховий історик відтворює своїм геніальним поетичним словом складні, порою драматичні реалії українського буття, що настало після “єднання з москалем”, докоряє Богданові Хмельницькому за те, що той віддав Україну на поталу невірному союзникові, від імені матері–України дає гострі й цілком виважені критичні оцінки діям різноманітних зрадників, перевертнів, називаючи їх “сміттям Москви, гряззю Варшави” тощо.

Яскраві приклади трактування Шевченком проблеми українського козацтва. Історія козацтва – органічна, сутнісна складова літературної спадщини Тараса Шевченка, надто його ранньої романтичної творчості. Відтворення подій цієї тематики свідчить про багатий і різнобічний історичний світогляд, який формували переважно самоосвіта геніального поета та його власний досвід. Минувшина козацького лицарства надзвичайно захопила Шевченка – вже для найперших, найраніших своїх поезій він, наче вибагливий дослідник, дошукує подій, фактів, імен цієї проблематики. Крізь рожеве скло романтичного захоплення молодих літ він вдивляється в часи буйного козацького життя, сміливих морських походів флотилій козацьких човнів-чайок

письменника та історика М. О. Полевого, які гравірувалися в Англії. Виконання цього замовлення стало значним успіхом на творчому шляху Шевченка як художника-живописця.

Остаточно закріпив за Шевченком славу відомого столичного художника вихід друком альбому офортів “Живописная Украина”. Видання було задумане художником як серійне, але перший випуск із шести естампів, який був здійснений в Петербурзі в листопаді 1844 року, напередодні закінчення ним Академії мистецтв, виявився єдиним. В альбомі, розповсюдженному в Україні, привертала увагу майстерно виконані Шевченком графічні офорти “Видубицький монастир”, “В Києві”, інші історичної значущості храми, фортеці, козацькі могили, художньо виконані з натури під час його подорожі історичними місцями рідної землі.

Вихід цього альбому, очевидно, став культурною подією російської столиці. В усякому разі, про підготовку до його випуску повідомляла газета “Северная пчела” ще в номері від 25 серпня 1844 року. В оголошенні зазначалося, що художник має змалювати “важнейшие события, известные из бытописаний Южной России, начиная от основания Киева, имевшие влияние на судьбу обитателей того края”. Повідомлялося разом з тим, що Шевченко “воспользовался сведениями, почерпнутыми им от известнейших малороссиян: Буткова, Стороженка, Бодянского, Кулеша и пр.”.

* * *

Заслугує на виокремлений розгляд питання про історизм російськомовної художньої прози Тараса Шевченка, зокрема його повістей “Близнецы”, “Прогулка с удовольствием и не без морали”, “Капитанша”, “Княгиня” та інших. Характерна особливість зображення історичних подій в них – це переважно епізодичні відступи від головної теми й лаконічні авторські коментарі. Проте кожний такий відступ несе в собі значне змістовне навантаження саме історичного плану. Скажімо, розповідаючи про пригоди запорозького козака Федора Сокири, батька одного з героїв повісті “Близнецы”, Шевченко має на меті ще раз нагадати читачеві про болючу рану, завдану українському народові знищенням підступною російською царицею Катериною II Запорозької Січі, а заодно – ліквідацією запорозького війська і усього козацького ладу в Україні.

Конкретизуючи ситуацію, він згадує й ганебну історичну оказію,

¹ Записки декабриста И. И. Горбачевского. СПб, 1916. – С. 271 – 272. Цит. за: Дзюба І. М. Тарас Шевченко. Життя і творчість. – С. 145 – 146.

пов'язану з царським генералом Текелієм, саме під орудою якого російські війська, що повертались з турецького фронту через українські козацькі землі, раптом оточили козацьку столицю і приготували гармати до її обстрілу та взяття штурмом. Дати достойну відсіч незначна частина запорожців, котрі залишались на Січі, на жаль, не могли, бо всі козацькі полки на цей час були задіяні у російсько-турецькій кампанії. До того ж, генерал російський, під стать своїй цариці, вдався до підступних дій: запросивши запорозьку старшину на бенкет, він заарештував і кошового отамана, і генерального писаря, і генерального суддю та й інших старшин, які за наказом цариці скоро опинились хто на Соловках в холодних монастирських казематах, хто в Сибірських снігах, де й поклали вони свої буйні голови...

Напевне, згадування про своє знайомство з історичними пам'ятками під час участі в роботі археографічної комісії був навіяний відступ і при написанні повісті "Прогулка с удовольствием и не без морали". В цьому випадку також йдеться про давню історичну минувшину – згадуються козацькі могили, розсіяні по українській землі, котрим Шевченко у своїй творчості надавав символічного значення:

"Что же говорят пытливому потомку эти частые темные могилы на берегах Днепра и грандиозные руины дворцов и замков на берегах Днестра? Они говорят о рабстве и свободе. Бедная малосильная Вольнь и Подолия, она охраняла своих распинателей в неприступных замках и роскошных палатах. А моя прекрасная, могучая, вольнолюбивая Украина туго начиняла своим вольным и вражьим трупом неисчислимые огромные курганы. Она своей славы на поталу не давала, врага-деспота под ноги топтала и свободная, не растленная умирала. Вот что значат могилы и руины. Не напрасно грустны и унылы ваши песни, задумчивые земляки мои. Их сложила свобода, а пела тяжкая одинокая неволя".

Наведений історичний відступ сам по собі – це поезія в прозі! Разом з тим в ньому в стислій формі сказано так багато, як це може виразити лише в поетичному творі талановитий майстер слова...

Історичний відступ у тій же повісті "Прогулка с удовольствием и не без морали" цікавий і показовий ще й тим, що Шевченко інтерпретує українські події другої половини XVII століття у зв'язку з європейською історією. Ось яскравий приклад. Під час відвідування історичних місць знайомим з твору оповідачем, зокрема відомого села Лисянка, яке, за його словами "имеет важное значение в истории Малороссии", автор за допомогою порівняння з історичними фактами в

символічного методу відображення минулого нашої країни, Великий Кобзар у своїх історичних творах був на вищому рівні, аніж найвідоміші сучасні йому фахові історики. Пантелеймон Куліш мав певні підстави у надгробному слові у березні 1861 року не тільки відзначити виняткову роль Шевченка в українській культурі як геніального поета, але й назвати його "нашим первым историком".

Свідченням історичності подій, що лежать в основі багатьох творів Шевченка про українську минувшину, може слугувати безліч фактів. Ось лише два з них, надто характерних:

*Гине слава, батьківщина;
Немає де дітись;
Виростають нехрещені
Козацькі діти;
Кохаються невінчані;
Без попа ховають;
Запродана жидам віра,
В церкву не пускають!*

* * *

*Ото церков Богданова.
Там-то він молився,
Щоб москаль добром і лихом
З козаком ділився.*

За цими двома, здавалося б, звичайними Шевченковими строфами, за цими такими зрозумілими для нас поетичними рядками, стоять цілі етапи історії України – трагічні й героїчні, – безпосередньо пов'язані з пануванням на українських землях іноземних зайд. У першому випадку йдеться про поневолення українського народу польською шляхтою та польським єврейством. Поетом використано щодо цього характерний факт (вкрай болючий щодо духовно-релігійного знущання над українцями!): польським "жидам", за згодою королівської влади Речі Посполитої, надавалось право на володіння українськими православними церквами, як власними шинками; євреї збирали з прихожан платню за відвідання церкви, хрещення дитини, вінчання молодої пари тощо.

То була одна з витончених форм наруги шляхетсько-католицької Польщі над православним населенням України!.. Про особливо болючу реакцію українців на релігійні утиски з боку польського панства та єврейства є чимало свідчень. Один з показових прикладів наведено в

Битві під Берестечком і святій землі, де покояться останки мужніх козаків, поет присвятив вірш “Ой чого ти почорніло зеленє поле?”, де є рядки:

*Ой чого ти почорніло,
Зеленє поле?
– Почорніло я од крові
За вольную волю.
Круг містечка Берестечка
На чотири милі
Мене славні запорожці
Своїм трупом вкрили.*

“...Муза Шевченкова, – писав визначний український історик, соратник поета по Кирило-Мефодіївському братству Микола Костомаров, – роздирає завісу народного життя. І страшно, і солодко, і боляче, і сп’яняюче було зазирнути туди!! *Поезія завжди йде попереду, завжди зважається на сміливе діло; вже слідком за нею йдуть історія, наука та практична праця.* Легше буває останнім, але важко першій. Дужі очі, міцні нерви треба мати, щоб не осліпнути або не впасти непритомним од раптового світу правди, приязно схованого від спокійного стовпища, що йде второваним шляхом проз таємничу завісу і не знає, що ховається за тією завісою! Тарасова муза прорвала якийсь попідземний закоп, що вже кілька віків замкнено його багатьма замками, запечатано багатьма печатями, засипано землею, навмисне зораною і засіяною, щоб сховати від потомків навіть згадку про те місце, де є попідземна порожність: Тарасова муза сміливо ввійшла в ту порожність із своїм негасимим світом і зробила за собою шлях і сонячному промінню, і свіжому повітрю, і людському бажанню знати”¹.

Найпереконливішим доказом глибоких наукових історичних знань, проникнення в суть історичних подій, самостійного аналітичного погляду Шевченка на історію України є те, що його історіософське бачення фактично лягло в основу української національно-державницької ідеї й української історіографії, які й досі є визначальними в нашій історичній науці і розробляються сучасними вченими. Не являють собою перебільшення і висновки тих дослідників, котрі вважають, що незважаючи на застосування алегорично-поетичного,

самій Західній Європі стверджує його справді загальноєвропейське значення: “Это родина отца знаменитого Зиновия-Богдана Хмельницкого, Михаила Хмеля. И еще замечательна (если верить туземным старикам) своей вечерней, не хуже сицилийской вечерни, которую служил здесь ляхам и жидам Максим Железняк в 1768 году. Да если считать все подобные события, недостойные памяти человека, замечательными, то не только какая-нибудь Лысянка, каждое село, каждый шаг земли будет замечателен в Малороссии, особенно по правую сторону Днепра. В чем другом, а в этом отношении мои покойные земляки ничуть не уступили любой европейской нации, а в 1768 году Варфоломеевскую ночь и даже первую французскую революцию перешеголяли. Одно, в чем они разнились от европейцев, – у них все эти кровавые трагедии были делом всей нации и никогда не разыгрывались по воле одного какого-нибудь пройдохи, вроде Екатерины Медичи, что допускали нередко у себя западные либералы”.

Долучення геніального поета і художника до “таємничої матері історії”

22 березня 1845 року Тарас Шевченко завершив навчання в Академії мистецтв у Петербурзі й отримав атестат на звання некласного художника з історичного й художнього живопису. Випускники Академії наділялися правом вступати на службу за власним бажанням, і Шевченко, скориставшись цим привілеєм, вирішив залишити Петербург і повернутися на батьківщину, в Україну. За рекомендацією друзів, він вирішив переїхати до Києва, адміністративного “південноросійського” центру, який з відкриттям 1834 року Імператорського університету Святого Володимира перетворювався на значний науковий та культурно-елітний осередок Правобережної України. Шевченко бажав, за його словами, “притулитися до університету”, тобто поступити на службу до цього навчального закладу. Тим більше, що з деякими викладачами університету поет був знайомий і підтримував з ними тісні зв’язки, зокрема, особисто був знайомий і з першим ректором університету, відомим українським вченим-енциклопедистом, професором Михайлом Олександровичем Максимовичем.

Згодом Михайло Костомаров зазначав, що Шевченко приїхав з Петербурга до Києва “с намерением приютиться здесь и найти себе должность”.

Наміри поета й художника Тараса Шевченка почали збуватися.

¹ Костомаров М. Воспоминания о двух малярах // Основа. – 1861. - № 4. – С. 49.

Його зацікавлення українською історією та культурою й ім'я відомого вже живописця стали в нагоді, коли, прибувши наприкінці травня 1845 року до Києва, він завдяки рекомендаціям Михайла Максимовича та Пантелеймона Куліша був зарахований співробітником Тимчасової комісії для розгляду давніх актів. Ця комісія була заснована з метою пошуку і збереження у Південно-Західних губерніях імперії історичних пам'яток старожитності, як очевидних доказів прав її володіння краєм, який нібито споконвіку був російським. Так чи інакше, її діяльність стала важливим чинником дослідження регіональної історії. До складу комісії входили переважно університетські вчені, передусім історики й археологи, у тому числі професор кафедри законів державного благоустрою М. Іванишев, разом з яким Шевченко влітку 1846 року за дорученням Археографічної комісії брав участь в розкопках давніх скіфських могил поблизу Фастова у Васильківському повіті на Київщині. Як свідчать дослідники, результати археологічних розкопок, опубліковані у збірнику “Древности, изданные Комиссиею для разбора древних актов”, мали високу наукову цінність. Співпраця з університетськими вченими на цій основі сформувала в Шевченка глибоке розуміння археологічної галузі історичної науки й переконання у надзвичайній важливості знайдених речових та писемних пам'яток давно минулих віків. Саму ж археологію, до якої поет так безпосередньо долучився, він згодом, вже через багато років, назвав “таємничою матір’ю історії”. Про це, зокрема, йдеться в щоденниковому запису від 13 серпня 1857 року, коли Шевченко після заслання прибув до Астрахані й відразу ж пішов до Публічної бібліотеки і познайомився з наявними виданнями на її заповнених полицях: “В отсій Публічній бібліотеці найцікавішим для мене було те, що я вперше тут побачив журнал “Русский вестник”. Видається він уже кілька років, а я сьогодні його вперше бачу; в якій же дикій пустелі я досі скнів.

Потрапила до мене в руки перша книжка “Русского вестника” за 1856 рік. Зміст мені сподобався, там були імена Гоголя, Соловйова, Аксакова, імена, добре відомі в нашій літературі. Я розгорнув книжку і попав саме на літературний літопис. І що ж я вчитую? Нашу славу-преславу Савор-Могилу розкопано. Знайдено там якийсь золотий та інший дріб’язок, але невідомо, чи дійсно се була могила одного з скіфських царів.

Я люблю археологію, я шаную людей, які присвятили себе отсій таємничій матері історії, я вповні свідомий користі з таких розкопів. Та краще

*Подивіться лишень добре,
Прочитайте знову
Тую славу. Та читайте
Од слова до слова.
Не минайте ані титли,
Ніже тії коми,
Все розберіть... та й спитайте
Тойді себе: що ми?...
Чиї сини? яких батьків?
Ким? за що закуті? ...*

Для підтвердження тези відносно взаємозв'язку народно-поетичного слова та історичної події, звернемося до думки Миколи Гоголя. Характеризуючи народну поетичну творчість, її багатство і всезагальне історичне значення для самозбереження й самоутвердження української нації, Гоголь вважав, що в українській пісні “народна історія, жива, яскрава, сповнена барв, істини, історія, яка розкриває все життя народу... У цьому відношенні пісні для Малоросії – все: і поезія, і історія, і батьківська могила... Історик не повинен шукати в них вказання дня і числа битви або точного пояснення місця, вірної реляції; в цьому відношенні не багато пісень допоможе йому. Та коли він захоче пізнати справжній побут, стихії характеру, всі найтонші відтінки почуттів, хвилювань, страждань, радощів описуваного народу, коли захоче випити дух минулого віку, загальний характер цілого і окремо кожного часткового, тоді він буде задоволений цілком: історія народу розкриється перед ним у ясній величі”.

Ці слова геніального письменника можна цілком віднести на адресу поезій Тараса Шевченка.

Але відзначимо й те, що з метою достовірності відображення подій поет знайомився з конкретними історичними пам'ятками й місцями, про які йшлося в його творах. Зокрема, він відвідав козацьку столицю Богдана Хмельницького Чигирин (“святий Чигирин”), Переяслав, Полтаву, Мотронинський монастир та інші історичні місця. В 1846 році Шевченко побував на місці Берестецької битви 1651 року – героїчного й трагічного місця часів Національно-визвольної війни середини XVII ст. Через підлу зраду кримського хана Іслам Гірея в жорстокій січі тоді на цьому місці полягло понад 20 тисяч воїнів української козацько-селянської армії.

відомого чеського і словацького поета, фольклориста й етнографа Яна Коллара, зокрема зі знаменитим його дослідженням “Про літературну взаємність між слов’янськими племенами і наріччями”. Переклад російською мовою цієї праці був надрукований 1838 року в “Московських ведомостях”, а 1840 року – в “Отечественных записках” (у перекладі Ізмаїла Срезневського). “З сього другого перекладу, – писав І. Франко, – знав, мабуть, сю розправу й Шевченко, у котрого іменно в р. 1840 бачимо перші проблиски думок о слов’янщині (в “Тайдамаках”, у передмові до них і в уривку російської драми “Микита Гайдай”, писаному також около того часу)”¹.

Отже, це коротке дослідження відомої нам Шевченкової лектури, лише поверхово визначене коло його читання, куди ввійшла велика кількість різноманітних творів, надає підстави дійти висновку, що навіть сам цей перелік авторів та їхніх праць характеризує надзвичайно високий рівень знань та різнобічні інтереси поета, його інтелектуальні запити, у тому числі чи не найбільший з них становила потреба глибокого засвоєння історичного минулого українського народу й загальної історії взагалі.

“Поезія завжди йде попереду...”

Історія належить поетам.

Олександр Пушкін

Історія України у візії Шевченка і відтворенні її геніальним поетичним словом являє собою досить цілісну картину. Його концепція спиралася на реальну історичну основу нашої минувшини і тодішнього сьогодення України, на реальні події, факти й історичні персоналії. У творах Великого Кобзаря історичне минуле тісно поєднувалося з роздумами про долю українського народу, про його національне відродження, про майбутнє рідного народу. Тим самим поет прагнув повернути історичну пам’ять українців, розбудити їхню припану недругами національну свідомість. При цьому він чітко відстоював позиції правдивої історії України, і вимагав дотримуватись такого принципу від інших. Його славетні рядки з послання “І мертвим, і живим, і ненарожденним землякам...” засвідчують:

було б не розкопувати нашої славної Савор-Могили. Чудна, навіть нерозумна прив’язаність до німих курганів. Увесь день і вечір я все співав:

*У степу могила
З вітром говорила:
“Повій вітре буйнесенький,
Щоб я не чорніла”¹.*

Упродовж 1845-1846 років, перебуваючи на Батьківщині, поетові, який згодом став офіційним членом-співробітником Комісії з розгляду давніх актів, довелося багато подорожувати по містах і селах Правобережної та Лівобережної України. Він замальовує архітектурні та історичні пам’ятки Києва і його околиць, а також пам’ятні місця Чернігівщини, Полтавщини, побував на Волині й Поділлі, занотовуючи старовинні церкви й монастирі, руїни фортець, козацькі могили тощо. За свідченням дослідників, його малюнки архітектурних пам’яток визначних історичних місць – Переяслава, Чигирини, Суботова, Густині й досі зберігають не тільки мистецьку, а й значну наукову вартість. Ці наукові відрядження, безпосереднє спілкування з університетськими вченими, дослідниками місцевої історії, вивчення й осмислення історичних пам’яток, а також народних дум, легенд значно поглибили історичні знання й уявлення поета про минувшину рідної землі, сприяли усвідомленню історичних коренів українського народу.

Багата й складна історія України настільки захоплювала поета і цікавила його, що він не відділяв її від своєї поезії, проявляв інтерес до історичної проблематики як до провідної у своїй поетичній і художній творчості. Переконливим свідченням цього є рядки з його “Щоденника” від 17 червня 1857 року: “Спасибо еще Кулишу, что догадался прислать книг... В особенности благодарен я ему за “Записки о Южной Руси”. Я эту книгу скоро наизусть буду читать. Она мне так живо, так волшебнo живо напомнила мою прекрасную бедную Украину, что я как будто с живыми беседую с ее слепыми лириками и кобзарями. Прекраснейший, благороднейший труд. Бриллиант в современной исторической литературе”.

Ось ще одна яскрава ілюстрація ставлення Шевченка до української історії й культури, їх глибокого розуміння й сприйняття. Ще

¹ Франко Іван. Збір. творів. – Т.29. – С. 60.

¹ Шевченко Т. Щоденник / Пер. з російської О. Кониського. – К.: Школа, 2003. – С. 99.

до свого офіційного зарахування до штату Археографічної комісії в грудні 1845 року, звернувшись до Чернігівського губернатора П.І. Гессе за сприянням у справі видання серії картин під назвою “Живописна Україна”, про що йшлося вище, він писав: “История Южной России изумляет каждого своими происшествиями и полусказочными героями, народ удивительно оригинален, земля прекрасная. И все это до сих пор никем не представлено перед очи образованного мира, тогда как Малороссия давно имела своих и композиторов, и живописцев, и поэтов. Чем они увлеклись, забыв свое родное, не знаю; мне кажется, будь родина моя самая бедная, ничтожная на земле, и тогда бы она мне не казалась краше Швейцарии и всех Италій... Обладая в мале искусством в живописи, предпринял я издание, названное мною “Живописная Украина”. Издание разделяется на три части. 1-е виды, примечательные или красотой, или историческими воспоминаниями. 2-е издание – народный быт настоящего времени и 3-я часть – история”.

В цих словах, сповнених почуття любові геніального сина до своєї матері-України – бідної, поневоленої, але “святої України” – його незрадливе, справді синовнє ставлення до рідної Батьківщини!..

В 1846 році Тарас Шевченко взяв участь у конкурсі на заміщення вакантної посади вчителя малювання Київського університету св. Володимира. Крім нього, на цю посаду було ще три достойних претенденти – академік Петербурзької АН Й. Габерцетель, який мешкав у Лондоні, колезький реєстратор та художник П. Шлейфер із Київського інституту шляхетних панянок, художник та власник приватної школи малювання в Києві Н. Буяльський. Незважаючи на наявність таких конкурентів, міністр народної освіти дав згоду призначити на цю посаду Шевченка¹.

На жаль, здійснити свою мрію й скористатися цим призначенням Тарасові Григоровичу не довелося – 5 квітня 1847 року за участь у діяльності Кирило-Мефодіївського братства він був заарештований і відправлений у в’язницю до Петербургу.

В даному сюжеті варто навести досить своєрідне свідчення про історизм творів Тараса Шевченка, дане в незвичному документі – в доповіді шефа III (жандармського) відділу графа Олексія Орлова царю Миколі I про Кирило-Мефодіївське товариство, в якому український поет і художник визнається “одним из важных преступников”.

¹ Шандра В. Вибір на все життя: Тарас Шевченко й Університет св. Володимира в Києві // День. – 2006. - № 67. – С. 8.

такого, що аж губи облизуєш, спасибі вам”¹.

Велике значення мала для Шевченка обізнаність з історичними та літературними творами чеських, словацьких й польських вчених-славістів, переклади яких тоді друкувалися в нечисленних українських журналах та літературних альманахах. Особливо багато важили праці чеського лінгвіста, основоположника славістики Йозефа Добровського та визначного чеського і словацького філолога, діяча чесько-словацького Відродження, фахівця з історичної лінгвістики, автора “Історії слов’янської мови та літератури всіма наріччями” Павла Шафарика. Останній глибоко симпатизував Україні і тим самим впливав на ставлення до неї на слов’янському та загальноєвропейському науковому обширі. Зокрема, спростовуючи абсурдні акти царської Росії щодо заборони української мови, друку й національної освіти, він стверджував: “В південноруському (малоруському) наріччі ми маємо справу з такою ж самобутньою мовою, як і всі інші слов’янські мови”.

Творчість Павла Шафарика, який у своїх наукових працях пропагував ідею єдності слов’янських народів, високо цінував Тарас Шевченко. Він, зокрема, присвятив йому свою поему “Єретик”, в якій звертаючись до “любомудрого чеха-слов’янина”, талановитого дослідника слов’янських мов та літератур, писав:

*Слава тобі, Шафаріку,
Во віки і віки!
Що звів єси в одно море
Слов’янської ріки.*

Прихильно ставились до української мови, підтримували її літературне відродження чимало інших слов’янських вчених, з працями яких Шевченко був добре знайомий. Так, Карел Гавлічек-Боровський писав: “Малорусь-Україна – це постійне прокляття, котре самі над собою проголосили її гнобителі. Так над ними мститься пригноблена воля України... Доки не буде направлена кривда, вчинена над українцями, доти неможливий справді міжнародний спокій і слов’янське порозуміння”².

На думку Івана Франка, був Шевченко обізнаний і з працями

¹ Тарас Шевченко: Документи та матеріали до біографії: 1814-1861. – С.366-370; Ребро П. Козацькі гени Великого Кобзаря // Культура і життя. – 2004. – 3 березня.

² Цит. за: Дзюба І. М. Тарас Шевченко. Життя і творчість. – К.: Вид. дім “Києво-Могилянська академія”, 2008. – С. 371.

він зовсім не знав. На схід від західних руських племен, де тепер живуть великоруси, мешкають, за літописом, фінські племена, частково існуючі і зараз, частково вже зниклі. Де ж були тоді великоруси? Про них у переліку племен, які жили у сучасній Росії, не згадується жодним словом”. І далі: “Постає запитання: що таке великоруси? Звідки вони взялися, коли до XI або XII століття вони не існували?”¹

Аналізуючи питання про походження великоросів, професор К. Кавелін змушений був визнати, що вони фактично є обрусілими фінами. “Східна гілка руського племені, – наголошує він, – була створена частково із переселенців з Малоросії та північно-західного краю на фінській землі, частково з обрусілих фінів... Обрусілі фінські племена внесли нову кров, нові фізіологічні елементи у молодшу гілку руського племені... В утворенні великоросійської гілки, її розселенні й обрусінні фінів полягає інтимна, внутрішня історія російського народу, яка досі залишається якось в тіні, майже забута; а проте, саме в ній і лежить ключ до всього ходу російської історії”...²

Переконливим свідченням з приводу того, наскільки глибоко Шевченко переймався історією України й історією взагалі, можна судити і з того факту, що навіть у посмертному описі його скромної особистої бібліотеки, зібраної в останні роки його життя після повернення із заслання, понад третину назв книг займають історичні та історіографічні джерела українською, російською та польською мовами – тими мовами, якими поет володів досконало. Серед них – матеріали літописів Самійла Величка, Самовидця, Григорія Граб’янки, “Історія Русів”, “Богдан Хмельницький” М. Костомарова, “Чорна рада” П. Куліша, “Сказание о гетмане Петре Конашевиче-Сагайдачном” М. Максимовича, “Краткая история о бунтах Хмельницкого”, “Очерки истории Малороссии...”, “Южнорусские летописи”, історичні дослідження Олександра Рігельмана та ряд інших творів і документів з історії та етнографії України, запорозького козацтва тощо. Поет признавався, що ці літературні джерела наснажували його, живили важливими фактами для творчості. У листі до П. Корольова Шевченко дякує за “Старину запорозьку”: “лежу оце п’яті сутки та читаю”, і ділиться зі своїм адресатом планами, що з цього приводу виникли: “Я думаю дещо з неї зробити, коли здоров буду, там багато є дечого

“...Шевченко, – пише автор цього листа, – любя пламенно свою родину, Малороссию, он, в напечатанных им книгах, с восторгом описывал дух прежнего казачества, наезды гайдамаков изображал в виде рыцарства, представлял историю этого народа, едва ли знаменитее всех историй, славу его называл всемирною, приводил песни украинские, в которых выражается любовь к вольности, намекал, что этот дух не остыл и доселе также в малороссиянах; описывал распоряжения императора Петра I и приемников его в виде угнетения и подавления прав народных”.

Історичні візії поета: витоки і світобачення

З небувалою ні перед тим, ні потім силою Шевченко в своїх поезіях виступив проти неправди і неволі, яка запанувала на Україні, і лукавим нащадкам пригадував забуту правду української історії”.
Михайло Грушевський

Дослідники творчості Тараса Шевченка чимало уваги приділяють з’ясуванню питання: якою мірою поет володів історичними, філософськими й взагалі науковими знаннями, наскільки був освіченою людиною. Адже в дитячі та юнацькі роки поет був кріпаком і не мав можливості отримати достатню загальну освіту. Іноді ця остання обставина стає предметом різноманітних домислів, спекулятивних, недоброчесливих, необ’єктивних “розмірковувань” і тверджень. Вони побутували ще за Шевченкового життя, але надто широко почали експлуатуватися після його кончини, та й нині експлуатуються сучасними постмодерними “шевченкознавцями” та відвертими шевченкофобами.

Звичайно, не дивно, коли йдеться про спекуляції на цих соціальних обставинах Шевченкових його недругів і критиків, великодержавних російських шовіністів, типу “несамовитого Віссаріона” – В. Бєлінського, надто деяких сучасних шевченкофобів та відвертих невігласів, які сміють закидати Шевченкові претензії щодо його малоосвіченості за наявності природної поетичної геніальності та незвичайної інтуїції.. Але не може не дивувати досить легковажний і зверхній чи й обмежений погляд на Великого Кобзаря з боку деяких поважних авторів, як наприклад, визначного українського мислителя Михайла Драгоманова, який писав, що Шевченко ніби мало читав, недостатньо

¹ Кавелін К. Д. Мысли и заметки о русской истории // Вестник Европы. 1866. Т. II. – С. 337, 338.

² Кавелін К. Д. Мысли и заметки о русской истории // Вестник Европы. 1866. Т. II. – С. 39.

ерудований, що він начебто “тільки й знав, що хліборобство (тобто, село – С.Ц.) та свою Україну, про яку він казав, що “нема на світі другої”¹.

Цю прикру недоречність можна пояснити хіба що недостатнім знанням Шевченка самими його критиками на тому етапі шевченкознавства, бо висновки багатьох спеціальних досліджень, особливо пізніших часів, свідчать абсолютно протилежне. Ще відразу ж після приголомшливої смерті великого поета його побратим і, до речі, настирний критик Пантелеймон Куліш рішуче спростував банальне уявлення: “ось, мовляв, мужик, з кріпаків вийшов, у школах не бував, та які розумні речі проглаголював”; цей автор засвідчував: “...Коли б то всі знали, що то за головатий чоловік був той Шевченко і яку він школу пройшов, попомірявши того шляху, що, бодай, каже, більше не міряти, і поживши в столиці з усякими людьми. Ми знали Шевченка тоді, як він написав щонайвищі свої друковані твори. Не було книжки живої й животворящої, щоб йому в руки попала, та й лежала в його непрочитана. [...] Ще ж не забудемо, що Шевченко добре працював над малярством і розкидав розумом на всіх малярських школах: то мало хіба було там корму до його голови? Об’їздив Шевченко всю Україну, переговорив з тисячами всякого люду, то се хіба не наука, не бібліотека життя людського? Чували ми його критичні розправи з його уст і дивом не раз дивували, як він глибоко входив у саму суть літературного діла”.

Ці думки були висловлені у першій книзі журналу “Основа”, що видавався за участю М. Костомарова і П. Куліша в Петербурзі в 1871 – 1872 роках. Пізніше Куліш, щоправда, потрапивши під впливи численних недобррозумілих висловлювань на адресу Шевченка, і сам змінив своє ставлення щодо даного питання.

Та якісь намагання применшити рівень освіченості й ерудованості Шевченка, заперечити глибину його інтелектуальних знань були безпідставними. Цілком зрозуміло, Тарас Григорович сам тисячу разів спростував ці домисли своїми геніальними творами, своєю широкою ерудицією, своїм знанням світової літератури й мистецтва, глибоким філософським й історичним поглядом на життя, що було властиве тодішньому суспільству ...

Навіть побіжне ознайомлення з його Щоденником, повістями, епічними творами з проблем української минувшини та соціального та суспільно-політичного життя переконує в надзвичайно широкій ерудиції

излагать их со всеми подробностями я не берусь. Скажу, однако ж, главную тему их: хочется лучшего!.. Это старая песня, современная и человеку, и человечеству, – только поется на новый лад: с аккомпаниментом двадцатичетырехфунтового калибра!..”

Незаперечно цікавим фактом, на наш погляд, є те, що коли поет наприкінці березня 1858 року прибув до Петербургу, він вже незабаром двічі – 20 і 21 квітня – зустрічається з російським істориком і публіцистом, професором цивільного права Петербурзького університету Костянтином Дмитровичем Кавеліним і має прецікаві розмови з ним на історичні й філософські теми. Тарас Григорович з цього приводу зробив запис від 21 квітня у своєму Щоденнику: “Від розмови про минулу і майбутню долю слов’ян ми перейшли до психології та філософії. І просиділи до третьої години ранку. Школярство. Але чарівне школярство”¹.

Поетові й справді видалась гарна нагода спілкуватись з одним з передових людей свого часу, відомим вченим, який брав участь у підготовці селянської реформи 1861 року про скасування кріпосного права, був прибічником прогресивних перетворень в Російській імперії. До того ж професор К. Д. Кавелін, наперекір проімперським концепціям М. Погодіна та інших апологетів царизму про походження росіян та їхньої мови, займав у цьому питанні найбільш об’єктивну позицію. У своїй праці “Мысли и заметки о русской истории”, опублікованій у 1866 році в елітарному російському журналі “Вестник Европы”, історик сміливо, використовуючи

нові наукові підходи, розглядає гостру проблему етногенезу російського народу. Спираючись на об’єктивні історичні факти, К. Кавелін дійшов висновку, який суперечив великодержавній ідеології у питанні етнічно-племінного субстрату великоросів. Попри широко пропагованій офіційній позиції імперії Романових, яка безпідставно заявляла про своє уявне 1000-ліття, він цілком резонно стверджував:

“Почнемо з того, що ми прожили не тисячу років, а набагато менше. Розкриймо перший наш літопис, написаний у будь-якому разі не пізніше XI століття. Укладач його знає малоросіян і перераховує різні відгалуження цієї гілки руського племені: називає північно-західні гілки того ж племені: кривичів (білоросів) і слов’ян, згадує ще радимичів і в’ятичів, які походять від ляхів; але, навдивовижу, великоросів

¹ Драгоманов М.П. Шевченко, українофіли і соціалізм // Вибране. – С. 377.

¹ Шевченко Т. Щоденник / Пер. з російської О. Кониського. – К.: Школа, 2003. – С. 214.

зацікавила побачена у бібліотеці Карла Брюллова шеститомна “Історія розпаду й занепаду Римської імперії” Е. Гіббона. Відомо, що цей твір так зацікавив Шевченка, що спонукав його глибше вивчати французьку мову (цю мову він вивчав, будучи студентом Академії мистецтв), щоб можна було читати подібні твори в оригіналі. До слова сказати, вивчення французької проходило не без успіху, про що можна судити зі згадування самого поета про його спілкування з О. Ельканом: “Он со мною иначе не говорил, как по-французски, за что я ему весьма благодарен, так как это для меня хорошая практика”¹.

На старанність, якої доклавдав Шевченко у вивченні французької мови, звертають увагу О. Новицький, Б. Стебельський та інші дослідники. Зокрема, останній підкреслював: “Шевченко не обмежувався до знання польської і російської мов, при допомозі яких міг вивчати в перекладах світову літературу. Відчуваючи брак знання інших мов, почав вивчати французьку мову”².

Характерно, що і в заслання Шевченко цікавиться не тільки останніми новинами з художньої літератури, але й літературою історичною, зокрема, археологією, цією “таємничою матір’ю історії”. У своєму листі від 24 жовтня 1847 року до Варвари Репніної, надісланому з Орської кріпості, він стурбовано писав:

“Вот уже более полугодя я не имею никакого понятия о нашей бедной новой литературе, и я просил бы вас, добрая Варвара Николаевна, ежели достанете последнее сочинение Гоголя “Письма к друзьям”, то пришлите мне, вы сделаете доброе дело, и, если можно, “Чтения Московского археологического общества”, издаваемое Бодянским...”³.

Друзі поета намагалися забезпечити його найсвіжішою інформацією з політичного життя Росії і Європи. Так, про події революції 1848 року в Європі в листі від 16 серпня Михайло Александрійський повідомляв Шевченкові, який перебував тоді на Аральському морі:

“Новостей много, очень много! Но так как они отнюдь не орские, а политические, и вдобавок европейские, а не российские только, то

¹ *Шевченко Тарас*. Повне зібрання творів. Т. IV. Щоденні записки (журнал). Текст. Первісні варіанти. Коментарій / Під заг. ред. акад. С. Єфремова. – К.: Держ. вид-во України, 1927. – С. 721.

² *Стебельський Б.* Освіта Тараса Шевченка / Ідеї і творчість: Збірник статей та есеїв. – Торонто, 1991. – С. 210.

³ *Із листів Тараса Шевченка до В. М. Репніної / Ковтун Ю.І. Кохані жінки Шевченка: Тарасові музи.* – К.: Україна, 2004. – С. 195.

автора, в його знаннях світової та вітчизняної історії, літератури й мистецтва. Спираючись на його філософські роздуми, характеристики творів живопису та архітектури, театральних вистав, літературних і мистецьких творів, можна цілком аргументовано стверджувати, – і це наголошує багато дослідників, – що й навіть переживши тяжкі роки заслання й солдатчини, Шевченко залишився високоінтелектуальним інтелігентом, з стійкими поглядами на літературні та мистецькі проблеми.

Саме таку характеристику дає поетові чимало авторів різноманітних розвідок. Наприклад, А. Ніковський, один з відомих дослідників Шевченкової творчості, познайомившись свого часу зі щоденниковими записами поета та іншими документальними матеріалами, звернув увагу на широке коло його читання, куди увійшли сотні різноманітних творів; дослідник дійшов висновку, що сам цей перелік може характеризувати високий рівень Шевченкової освіченості. “Старі наші українофіли, – писав він ще 1917 року, – так і звикли трактувати його поезію: що було чепурне й пристойне, те – геніальна інтуїція, а “Марія” й “Великомученице, кумо” – те було од неосвіченості, мужицтва та випадкових компанійських впливів. Не згадаю, чи хто виразно сказав, що Шевченко був освіченою людиною свого часу, що він стояв освітою, нехай – самоосвітою, на одному рівні з усіма, що мали освіту систематичну, що могли називатися по культурі кращими представниками тодішньої російської інтелігенції, – не кажу вже про тодішнє українське панство, котре читанням, смаком, інтересами, тим, що називається справжньою культурою, не дорівнювало Шевченкові”¹.

Щож, ця “звиклість” характерна й для деяких досліджень сучасних авторів... Згодом, вже за радянських часів, з’ясуванню цього питання присвятили спеціальні дослідження І. Айзеншток, В. Анісов, Є. Середа, П. Каганов. В своїх працях вони переконливо показали, з яким величезним обсягом різноманітної літератури був знайомий Шевченко, скільки наукових і культурних явищ увійшло в коло його глибоких знань і творчого життя взагалі. Зокрема, П. Каганов у своїй статті “Шевченко и книга” відзначає: “В дневнике и особенно в повестях и письмах мы встречаем доказательства исключительной библиографической памяти Шевченко”. А упорядник першого повного видання Шевченкового “Журналу” І. Айзеншток, торкаючись питання поетової освіти, писав: “Не треба думать, что питання про лектуру та освіту Шевченка стосується тільки його

¹ *Ніковський А.* Бібліотека Т. Шевченка // Книгар. – 1917. - №3. – С. 108.

біографії. Обсяг і склад читання зчаста дають змогу визначити численні джерела творчості поета, тобто підійти впритул до тієї ж цікавої проблеми – проблеми психології творчості Шевченка. Трохи перефразувавши слова одного історика літератури, ми можемо сказати, що зрозуміти Шевченка поза його лектурою неможливо. Треба проникнути до його бібліотеки, щоб підняти край запони над таємницею його творчих зачатъ. Для вияснення його замислів необхідно слідом за ним перечитати той друкований матеріал, який пройшов через руки цього пожадливого читача”¹.

Дійсно, як кріпацький син, геніальний поет в дитинстві був елементарно обкрадений щодо можливості здобути загальну освіту; крім того, він дуже рано був відірваний від свого народу, від своєї рідної фольклорно-пісенної стихії. Але те, що було сприйнято ним в дитячі та юнацькі роки, а згодом і почерпнуто з літературних джерел, стало таким могутнім підґрунтям, на якому були вибудовані всі його поетичні й епічні шедеври – ліричні, пейзажні, героїко-патріотичні твори й передусім ті, що виконані в стилі народних дум.

Небезпідставно дослідники витоків Шевченкової природної української поетичності, епічності, народності загострюють увагу на тому впливові певних культурно-освітніх традицій, котрі були сприйняті Тарасом ще з малих літ. Скажімо, академік Сергій Єфремов, під редакцією якого в 1920-х роках вийшло Повне зібрання творів Шевченка, цілком доречно відзначав, що “в родині Шевченків було чимало письменних: сам батько (згадка в “Гайдамаках”: “бувало, в неділю, закривши Мінею...батько діда просить”), Микита (знову ж таки згадаймо Шевченкову вимогу до брата Микити дотримуватись рідної мови у листуванні між ними – С.Ц.), обидва зяті. Це теж було певне не без впливу на виховання в Тарасові ще змалечку певних культурних традицій”².

Автор спеціальної розвідки “Освіта Тараса Шевченка” Б. Стебельський також зазначає, що Шевченкова грамотність започаткувалася ще вдома, де першим істориком і першим вчителем був його дід Іван Шевченко-Грушівський, а також його батько Григорій, котрий вільними вечорами читав історико-релігійну хроніку “Мінею”, а українські народні пісні й кобзарські думи надали

Характерно, що тужливі рядки суму за Україною у вірші “Н. Маркевичу” переплітаються з історичними мотивами, згадуванням про славне козацьке минуле, котре “не вернеться знову”:

*Там могили з буйним вітром
В степу розмовляють,
Розмовляють сумуючи,
Отака їх мова:
“Було колись – минулося,
Не вернеться знову”.
Полетів би, послухав би,
Заплакав би з ними...
Та ба, доля приборкала
Меж людьми чужими.*

Де б Шевченкові не доводилося бути, – в Петербурзі, Москві, на засланні чи в Україні, – скрізь він виявляв великий і зацікавлений інтерес до історичної літератури, до будь-яких історичних джерел. Наприклад, доскіпливі дослідники його творчості наводять такий факт. Коли російський кріпосник Енгельгардт в Петербурзі віддав свого обдарованого кріпака в науку до цехового маляра Шириєва, від якого, за свідченням Пантелеймона Куліша, юний Тарас лише зазнавав всіляких принижень і гірких образ [“права майстра над ними (учнями – С. Ц.), – писав Куліш, – не мають ніяких окреслених меж: вони його повні раби”], але цей неотесаний і жорстокий ремісник “мав кілька томів книг” і серед них навіть шеститомний російський переклад популярної енциклопедії античного світу – твір аббата Бартемі “Подорож Анахарсіса молодшого”. Це видання особливо зацікавило Шевченка, який потай його переглядав, запам’ятовуючи прочитане.

Згодом вчорашній кріпак, який став улюбленим учнем великого художника Карла Брюллова, міг розкошувати в його багатій бібліотеці (Шевченко деякий час жив в апартаментах прославленого автора “Загибелі Помпеї”). Всі книги й журнали були до його послуг; до того ж, знаменитий художник сам надзвичайно багато читав, користуючись бібліотекою видавця-книгаря Смірідіна, чим мав можливість користуватися і його учень, який часто читав вголос своєму професорові улюблені твори Вальтер Скотта, Діккенса та інших європейських авторів: Брюллов любляв, щоб йому читали уголос, коли він малює. До речі, з повісті Шевченка “Художник” дізнаємося, що його

¹ Айзеншток І. Т. Шевченко. Дневник. – Пролетарій. – 1925. – С. XXII.

² Шевченко Тарас. Повне зібрання творів. – Т. III. Щоденні записки (журнал). Текст. Первістні варіанти. Коментарій / Під заг. ред. акад. С. Єфремова. – К.: Держ. вид-во України, 1927. – С. 355.

та інші праці німецького і польського історика Є.-С. Бандтке, “Історію хрестових походів” Ж.-Ф. Мішо, праці Ж.-Ж. Бартелемі, на “Записки о Южной Руси”, історичні дослідження М. Максимовича “Оповідь про Коліївщину”, “Про Петра Конашевича Сагайдачного”, “Спогади про Богдана Хмельницького”, на доступні йому наукові періодичні видання тих часів та чимало інших видань, про які ми не знаємо.

Відомо, що Шевченко добре знав і критично ставився до такого популярного тоді історико-літературного джерела, як “История Малой России” Дмитра Бантиш-Каменського – першої узагальнюючої, широко документованої чотиритомної праці з історії України, яка вийшла друком у Москві 1822 року; її автор досить недвозначно обстоював право на автономне козацьке існування українського народу. В активі Шевченка був і широковідомий твір Миколи Маркевича – фундаментальна п’ятитомна “История Малороссии”, що вийшла друком 1842 – 1843 рр., котра також була написана з використанням величезної кількості документальних матеріалів, і мала значний резонанс в колах столичних інтелектуалів Петербургу й Москви. М. Маркевич, який належав до демократичного осередку українського дворянства, у своїй праці ще більш рішуче й виразніше наполягав на ідеї правомірності державної незалежності України. Не дивно, що критик В. Белінський, виступивши в журналі “Отечественные записки” з рецензією, з позицій великодержавника-шовініста засудив автора “Истории Малороссии” за його прагнення викладати історію України як самостійну, незалежну від імперської Росії, стверджуючи, що лише “вместе с Россиею ей предстоит теперь великая будущность”.

Микола Андрійович Маркевич, відомий український історик, письменник і етнограф, автор поетичної збірки російською мовою “Украинские мелодии” та інших творів, був добре знайомий Шевченкові ще до виходу в світ “Истории Малороссии”. В травні 1840 року поет присвятив йому вірш, в якому називав свого іменитого земляка “бандуристом, орлом сизим”, виразивши щемливу тугу за Україною:

*Добре тобі, брате:
Маєш крила, маєш силу,
Є коли літати.
Тепер леши в Україну –
Тебе виглядають.
Полетів би за тобою,
Та хто привітає...*

майбутньому поетові перші уроки поезії, котрі закарбувалися у пам’яті талановитого юнака на все життя¹.

Такі поеми, як “Сон” (“У всякого своя доля”), “Кавказ”, “Марія”, “Неофіти”, його лірика репрезентують Шевченка як поета воістину великого, народного, національного. До слова, після виходу в світ нового видання “Кобзаря” в січні 1860 року це було визнано і не надто прихильною російською критикою. Так, в рецензії Добролюбова, опублікованій в журналі “Современник” наголошувалося: “Він – поет цілком народний, такий, якого ми не можемо вказати у себе”. На народно-національний характер Шевченкової творчості особливо загострював увагу в своїй похвальній рецензії поет М. Михайлов в “Русском слове”. Обидва ці відомі російські критики, Добролюбов і Михайлов, більше за все підкреслювали ті якості поезії Шевченка, яких не хотів бачити й визнати в 40-х роках В. Белінський, про що піде мова далі.

Що ж стосується питання відносно офіційної освіченості Шевченка, яким так “заклопотані” деякі дослідники, то з цього приводу можна звернути увагу на наступне. Практичний досвід вказує на безліч фактів, коли людина в молоді роки отримала ту чи іншу систематичну освіту, але надалі здобуття знань нею на тому й обмежувалося; більше того, освіченість і знання у такому випадку неодмінно деградує. Зовсім іншу ситуацію спостерігаємо у Шевченка: недостатня загальна офіційна освіта дитячих та юнацьких років стократ була навірстана самоосвітою в подальшому його житті й різнобічний творчий діяльності. Свої історичні знання про рідну землю і свій народ поет поповнював усе своє життя, починаючи з самого дитинства і завершуючи збиранням до власної бібліотеки творів українських, російських, зарубіжних істориків, етнографів, економістів, публіцистів. Про це переконливо свідчать і його біографи, і власний Щоденник, і поетичні та прозові твори, і посмертний опис його власного зібрання книг. Знайомство з минушиною рідного краю, як вже наголошувалося, почалося ще в дитинстві з розповіді його діда Івана Шевченка-Грушівського про гайдамацький рух, про Коліївщину – події, що відбувалися на великому обширі Правобережної України у другій половині XVIII століття.

Тут звернемось безпосередньо до Шевченкового “Журналу” – себто Щоденника, якого поет вів впродовж лише трохи більше одного року – з 12 червня 1857 року по 13 липня 1858 року. Навіть побіжне

¹ Див.: Ідеї і творчість: Збірник статей та есеїв. – Торонто, 1991. – С. 204 – 213.

ознайомлення із записами цього документу про події й роздуми поета з різних питань, характеристики людей тощо, які робилися-то для власного вжитку, повністю заперечують твердження його критиків; навпаки, вони є блискучим підтвердженням надзвичайно широкої обізнаності Шевченка в багатьох галузях, свідченням його енциклопедичних знань. Той обсяг знань, якими володів Шевченко, не може дати жодна формальна освіта, жоден навчальний заклад. Талановита, обдарована людина може здобути їх лише напруженою самоосвітою, великою працею. На цей бік проблеми звертав увагу ще найгеніальніший представник культури й науки часів європейського Відродження Леонардо да Вінчі; він сам виявляв надзвичайну працелюбність і в своїх напутніх побажаннях підкреслював: “Щастя знань приходить до того, хто багато працює”¹.

Той факт, що, переживши десятирічне заслання в умовах “гніздилища паскудства” й “патентованих негідників” миколаївської Росії, Тарас Шевченко залишився інтелектуальною людиною з високим інтелектом, це могло статися насамперед завдяки природному й органічному його прагненню навіть тоді до пізнання питань культурного життя, завдяки тому, що поет залишався пожадливым читачем при знайомстві з літературою, яка йому траплялася, систематично поповнюючи тим самим багаж своїх енциклопедичних знань.

Характерним прикладом є придбання й ознайомлення з книгою “Естетика, або Наука про прекрасне” польського філософа Лібельта Кароля. З цього приводу в Щоденнику читаємо цікавий “побутовий” запис від 5 липня 1857 року: “Натішившись з прекрасного, свіжого ранку, я о дев’ятій годині пішов до фортеці. Треба було взяти в артільника хліба, щоб на дорогу мені насушили сухарів. Приходжу до ротної канцелярії. Дивлюся, на столі, поруч із вірцевими чобітьми, лежать три доволі грубі книжки в сірій потертій обгортці. Читаю назву і що ж я бачу? “Estetyka czyli umniectwo pikne przez Karola Libelta”. В казармах – естетика! Питаю у писаря, чия се книжка? Каже: каптенармуса унтер-офіцера Куліха. Знаходжу того Куліха, питаю

¹ Про це Шевченко не раз зазначав у своїх записках. Наприклад, в напружені дні очікування волі й можливості, нарешті, залишити Новопетрівську фортецю, поет 22 липня 1857 року зробив запис: “...Моя фізична діяльність, чи, ліпше мовити, бездіяльність, ні в чому не перемінлася і, здається, раніш 8 серпня не можна сподіватися на таку переміну, то щоб уникнути цілковитої бездіяльності, а найпаче спокусливої лимонівки, я не зрушатииму заведеного ладу і буду вранці нагрівати свій чайник та день за днем вестиму свій журнал... На безділлі і се рукоділля”.

знайомство і використання поетом названих вище творів. Йдеться про “Летописное повествование о Малой России” О. Рігельмана, щерть насичене документальними матеріалами. В ньому знаходимо, зокрема, привабливий документ – “Челобитная от всего войска мало-российского, о доносе на гетмана Самуиловича в его измене и поступках”. Можна собі уявити реакцію Шевченка, коли він познайомився з цим довжелезним і просторікуватим пасквілем на українського гетьмана, про “все злые его гетманские дела и многие неизчетные поступки”, які нібито і “выписать немочно”!

Донос на українського гетьмана, який адресовано “Всепресветлейшим, Державнейшим, Великим Государям, Царям и Великим Князьям Иоанну Алексеевичу, и Петру Алексеевичу, и Великой Государыне Благоверной Царевне и Великой Княжне, Софии Алексеевне и всея Великая, и Малая, и Белая России Самодержцем, Их Царскому Величеству, милостивым своим Обладателям”, звинувачує Самойловича в тому, що “он, гетман, самовластно хочет владеть Малой Россией”, що у нього немає честі, бо називає Москву дурною, та в багатьох інших мислимих і немислимих гріхах, а його дружина і син нібито виголошували “хульные слова о Пресветлейшем и Превысочайшем доме Монаршем” і т. д. і т. п. “И о том все Войско Запорожское бьет челом, чтоб, по снятии его с гетманства, не был и не жил на Украине, но со всем домом взять его к Москве, и, яко явный изменник Их Царского Величества и Войска Запорожского, был казнен”.

Документ про “изменное дело” українського гетьмана підписали змовники “Царского Пресветлого Величества верные подданные и нижайшие подножия (підкреслення наше – С. Ц.)”. Серед них – майже вся генеральна старшина, у тому числі й генеральний осавул Іван Мазепа, і полковники Яків Лизогуб та Григорій Гамалія, і Василь Кочубей...

Цілком можливо, ознайомившись саме з цим ганебним документом, вміщеним в книзі О. Рігельмана, Тарас Григорович з гіркотою і вбивчим сарказмом відреагував рядками:

*Раби, подножки, грязь Москвы,
Варшавське сміття – ваші пани,
Ясновельможнії гетьмани.*

У своїх історичних поемах і віршах поет широко використав документальний матеріал цих та багатьох інших історико-літературних джерел. Посилався він, зокрема, й на “Історію Королівства Польського”

думки, у якій міститься виклад історії українського народу та його державності від найдавніших часів до 1769 року. Основна ідея твору – обґрунтування права українського народу на самостійний державно-політичний розвиток.

Опубліковані вперше, ці твори переписувалися і поширювалися серед освіченої громадськості. Вони справили величезний вплив, особливо надзвичайно популярна “Історія Русів”, на формування історичної та національної самосвідомості українського народу, сприяли розвиткові наукових досліджень історії України. Їх використовували при написанні своїх творів багато українських і російських науковців та митців, зокрема Микола Костомаров, Михайло Максимович, Ізмаїл Срезневський, Олександр Пушкін, Микола Гоголь, Євген Гребінка.

Шевченко дуже цінував і широко використовував у своїй творчості численні зразки ліро-епічних творів з козацького життя XVI – XVII ст., зокрема **історичні думи**. Поет зазначав, що навіть “Іліада” Гомера не може порівнятися зі звичайною українською народною думою періоду Козацької держави. В історичних думках, авторами яких ставали переважно самі козаки з числа освічених їх представників, знайшли своє відображення найвизначніші події української історії. Про важливість цього історичного джерела для розуміння основних рис тодішньої епохи, моралі й побуту народу існує чимало висловлювань вчених, письменників, фольклористів. Так, відомий історик і письменник Дмитро Яворницький, один із глибоких знавців і найавторитетніших дослідників історії українського козацтва, автор 3-томної наукової праці “Історія запорозьких козаків” з цього приводу писав: “...Козаки, які боролися з численними ворогами за православну віру, за українську народність, за свободу совісті, за людські права, козаки, які створили безліч високохудожніх дум та високоморальних і правдивих історичних пісень, що складають вкупі з наспівом цілі балади, цілі поеми почуттів, козаки, які створили багату історичну літературу, свято оберігали всі заповіді своїх пращурів, виступали носіями високої громадянськості і вражали сучасників своєю далекоглядністю, гідні того, щоб усі їхні діяння представлені були у докладній живій і художній історії...” Ці діяння якраз і були широко відображені в епічних творах Великого Кобзаря.

Використані історичні джерела стали важливим творчим підґрунтям для поетичних та прозових праць Тараса Шевченка. Ось один з характерних, на наш погляд, прикладів, який свідчить про детальне

його, чи не продав би він мені оте “Umnictwo pikkne”, а він відповідає, що воно моє, бо Пшевлотький (Северин Пшеволотький – польський політичний засланець, учасник польського повстання 1830 року, який з повагою ставився до Шевченка – С.Ц.), виїздячи з Уральська до рідного краю, віддав ті книжки йому, Куліхові, з тим, щоб вони були передані мені... Для більших радощів я послав по горілку, а книжки сховав до своєї подорожньої торби”¹.

Студіювання Шевченком цього філософського тритомника в улюбленому його місці відпочинку – “під вербою”, що нагадувало йому українську природу, – свідчить про гостро критичне сприймання ним прочитаного; воно послужило для кількох сюжетів в записах його “Журналу”. Перше знайомство з об’ємною працею Лібельта було явно не на користь останнього. От хоч би запис від 10 липня: “...Згадав я про “Umnictwo pikkne” Лібельта і заходився жувати його: тверде, кисле, нудотне. Справжній німецький супассер... Наприклад, говорить чоловік так розважно про натхнення і просто-душно вірить, що нібито Йосиф Вернет (німецький художник-мариніст – С. Ц.) під годину бурі наказував прив’язувати себе до щогли, щоб набратися натхнення. Яке мужиче поняття про таке невимовно божественне чуття. І йме сьому віру чоловік, який пише про естетику, який роздумує про ідеальне, про високо прекрасне в духовній природі людини...”

Іншим разом, засидівшись з 3-ї години по полудні до 3-ї ночі під тією ж вербою з приятелем-поляком унтер-офіцером Феліксом Фіялковським, хоч і трохи легковажним, але “веселим і розумним хлопцем”, вони “пили чай та лимонівку, і вибірково прочитали кілька уривків з Лібельта, і дійшли висновку, що подібні книги пишуться для арештантів, яким навіть Біблію не дають читати”.

Але Шевченко не був би послідовним, якби не здолав той “нудотний” твір; зрештою він дійшов згоди з багатьма твердженнями польського філософа і тим був винагороджений, маючи привід філософських роздумів над прекрасним, над “святим, радісним почуттям Божої благодаті, його нетлінної краси”.

Тож не дивно, що повертаючись з Новопетрівської фортеці після завершення своєї десятирічної солдатчини, поряд з “старою товаришкою”, проштудійованою ним книгою Рігельмана “История донского войска” та іншими речами, Шевченко поклав до своєї “подорожньої

¹ Шевченко Т. Щоденник / Пер. з російської О. Кониського. – К.: Школа, 2003. – С. 7–48.

торби” й ретельно запакований тритомник Лібелята Кароля.

На волі Шевченко виявляє велику зацікавленість в інтелектуальній інформації, насамперед в поповненні знань з літератури й мистецтва. Не може не вразити, – зазначає В. Шевчук у своїй передмові до Шевченкового щоденника, – що, приїхавши до Астрахані, він не лише знає про книгу Рибушкіна “Описание города Астрахани”, а з дивною наполегливістю розшукує її в цьому напівдикому місті, хоча був тут лише проїздом. Так само чинить, потрапивши в Нижній Новгород. Земля, якою їде, чужа і відворотна йому, але поет не відштовхується, а таки хоче її пізнати, так само й людей, таких не подібних до його народу. Щось приваблює, щось відштовхує, тягнеться до книг, аж хапається, шкодує, що багато пропустив: “Мені тепер багато треба прочитати, я зовсім відстав від нової літератури”, – записує він у Щоденнику 5 вересня 1857 року.

Визначний український історик Михайло Грушевський, характеризуючи участь Шевченка у діяльності Кирило-Мефодіївського братства як велику подію в українському національному житті 40-х років XIX століття, наголошує, що в Києві тоді зійшлися “найвизначніші талантом і високими мислями про відродження свого народу” діячі української культури М. Костомаров, П. Куліш, М. Гулак, В. Білозерський, ряд молодших

їхніх однодумців. Але як історика, М. Грушевського цікавила саме та обставина, що професор Київського університету Костомаров “працював тоді над історією козаччини й ділився з товаришами своїми відомостями й думками про героїчну минувшину українську”. Ця ж тема привертала особливу увагу Шевченка, який ще в своїх ранніх віршах фактично “перший з українських поетів звернувся до козацької та гайдамацької минувшини, шануючи в ній боротьбу за волю й право народне, згідно з тими переказами, які чув змалечку навколо себе. Тепер з поручення київської археографічної комісії він їздив по Україні, зарисовуючи старі пам’ятки українські, й вони з новою силою будили в його душі пам’ять українського минулого. З-поза блеску гетьманських клейнодів, з-поза війн і свар вставав перед ним дійсний герой української історії: сірий народ, що повставав на те, аби зробити своєю ту землю, на котрій працював, і бути господарем своєї праці і свого життя. З небувалою ні перед тим, ні потім силою Шевченко в своїх поезіях виступив проти неправди і неволі, яка запанувала на Україні, і лукавим нащадкам пригадував забуту правду української історії”¹.

¹ Грушевський М. Ілюстрована історія України. – К.: Радуга, 1992. – 491 – 492.

Джерела, що живили поета історією

Звідки Шевченко постійно черпав свої знання з історії України, відомості про славні часи Запорозжя й козаччини, про Гетьманщину і гетьманів? Якою лектурою користувався він, поповнюючи свій історичний багаж з глибокої античної давнини і минулих цивілізацій? Що служило творчим підґрунтям для поетичних шедеврів історичної проблематики?

Історичних джерел для невиситимого до знань поета і в його часи було чимало. Надзвичайно важливими були безперечно історичні праці, котрі в середині XIX ст. побачили світ завдяки активній видавничій діяльності видатного ученого-українознавця, пропагандиста пам’яток української минувшини, професора Осипа Бодянського. Будучи редактором “Чтений Московского общества истории и древностей”, він упродовж 1845 – 1849 рр. випустив десятки книг, в яких систематично публікувались пам’ятки давньоруської та української писемності, різноманітні українознавчі матеріали, раніше невідомі історичні документи й матеріали, які послужили для використання їх дослідниками історії своєї Батьківщини. “Будучи за походженням південно-русом, – писав Бодянський, – і знаючи, що доля цієї справжньої Русі, особливо за час окремого її існування від Русі північної, маловідома синам тої та іншої, завдяки незначному розповсюдженню між ними літописних свідчень, я вирішив час від часу видавати останні”.

Видатний видавець опублікував цілий ряд визначальних творів й документальних джерел з історії України XVI – XVIII століть. Це були переважно літописи, документальні записки, щоденники державних й культурно-релігійних діячів, різноманітні урядові папери. Найважливіші з них – твори старшинсько-козацьких літописців Самовидця, Самійла Величка та Григорія Граб’янки, “Летописное повествование о Малой России и ея народе и казаках вообще” історика й інженер-генерал-майора і кавалера О. Рігельмана, “Коротке описання про козацький малоросійський народ” П. Симоновського, “Густинський літопис”, “Короткий історичний опис про Малу Росію до 1765 року”, “Источники малороссийской истории” М. Бантиш-Каменського та чимало інших історичних матеріалів.

Незаперечним досягненням видавничої діяльності Осипа Бодянського стало видання в 1846 році історичного твору невідомого автора кінця XVIII – початку XIX ст. “Історія Русів” (“История Русов или Малой России”), першої пам’ятки нової української політичної